

INSTYTUT PAMIĘCI NARODOWEJ
Oddział w Rzeszowie

**"TARCZA I MIECZ
WŁADZY LUDOWEJ"**

SB na Rzeszowszczyźnie
w latach 1957-1989

INSTYTUT PAMIĘCI NARODOWEJ
Oddział w Rzeszowie

Wystawa

**„TARCZA I MIECZ
WŁADZY LUDOWEJ”**

SB na Rzeszowszczyźnie
w latach 1957-1989

Rzeszów 2005

**Fotografie i dokumenty eksponowane na wystawie
pochodzą ze zbiorów:**

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Rzeszowie,
Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie,
Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Łodzi,
Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Warszawie,
Muzeum Plakatu w Wilanowie,

z publikacji:

Mirosław Piotrowski, *Ludzie bezpieczeństwa w walce z Narodem i Kościołem*,
Lublin 2000;

Medale mennicy państwowej 1959-1990,

Warszawa 1991, oprac. M. Kamiński,

oraz zbiorów prywatnych:

Piotra Babinetza, dr. Dariusza Iwaneczko, Leszka Śliwy.

Scenariusz wystawy:

dr Dariusz Iwaneczko, Jakub Izdebski

Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Rzeszowie

Tekst informatora:

dr Dariusz Iwaneczko, Jakub Izdebski

Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Rzeszowie

Redakcja tekstów:

Agnieszka Szczepańska

Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Rzeszowie

Aranżacja plastyczna:

Jakub Izdebski

Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Rzeszowie

Opracowanie graficzne i komputerowe:

Jakub Izdebski, Grzegorz Szczepański, Igor Witowicz

Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Rzeszowie

Służba Bezpieczeństwa „Tarcza i Miecz władzy ludowej”

Kluczową rolę w systemie kontroli i represji wobec społeczeństwa odgrywało w PRL Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i jednostki mu podległe. MSW zostało powołane w miejsce Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego na podstawie dekretu Rady Państwa z 7 grudnia 1954 r. Na mocy ustawy z 13 listopada 1956 r. o zmianie organizacji naczelných organów administracji publicznej w zakresie bezpieczeństwa publicznego przekazano do MSW „sprawy ochrony ustroju ludowo-demokratycznego ustalonego w Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i interesów Państwa przed wrogią działalnością szpiegowską i terrorystyczną”. Dla pewnego porządku należy jednak dodać, że w Polsce po 1944 r. funkcjonowały następujące instytucje państwowe zaliczane do cywilnego aparatu represji: **Resort Bezpieczeństwa Polskiego** **Komitetu Wyzwolenia Narodowego** (od lipca 1944 r. do 31 grudnia 1944 r.); **Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego** (od 1 stycznia 1945 r. do 7 grudnia 1954 r.); **Komitet do spraw Bezpieczeństwa Publicznego** (od 7 grudnia 1954 r. do 27 listopada 1956 r.); **Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Służba Bezpieczeństwa** (od 28 listopada 1956 r. do 9 maja 1990 r.); **Milicja Obywatelska** (w latach 1944-1990); organa wymiaru sprawiedliwości, więzienia i obozy pracy. Ponadto istniał wojskowy aparat represji: **Informacja Wojska Polskiego** (1943-1957); **Wojskowa Służba Wewnętrzna** (1957-1990); **Zarząd Służby Wewnętrznej jednostek wojskowych MSW** (1957-1990); **Zwiad Wojsk Ochrony Pogranicza** (1945-1991); **Zarząd II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego** (1945-1990).

Do ochrony porządku ustanowionego przez komunistów została powołana **Służba Bezpieczeństwa**. Komunistyczna władza nigdy nie ukrywała swojego przekonania, że organa bezpieczeństwa stanowią kluczowe narzędzie obrony

jej interesów, jak to formułowano – obrony socjalizmu i sojuszy międzynarodowych. Taki pogląd dominował zarówno wśród funkcjonariuszy PZPR na szczeblu centralnym, jak i na poziomie lokalnym. Zmieniały się jedynie akcenty co do sposobów realizacji zadań powierzonych organom bezpieczeństwa. Ten sposób pojmowania roli policji politycznej w państwie realnego socjalizmu bardziej intensywnie objawiał się w dobie kryzysów społeczno-politycznych. Odczuli to na własnych plecach studenci w 1968 r. oraz robotnicy w 1970 i 1976 r. Szczególną rolę obrońcy socjalistycznego państwa przed „wrogiem” funkcjonariusze SB odegrali w okresie stanu wojennego, odsuwając klęskę komunistów o kilka następnych lat.

W MSW na poziomie centrali istniały **departamenty**, odpowiadające poszczególnym pionom SB. Natomiast podstawową jednostką MSW na szcze-

Teczka sprawy operacyjnego sprawdzenia o kryptonimie „Żyletka”, w ramach której Wydział III KW MO w Krośnie rozpracowywał „organizację młodzieżową PUNK”.

(Ze zbiorów Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Rzeszowie)

blu wojewódzkim była **komenda wojewódzka Milicji Obywatelskiej**, którą kierował **komendant**. Miał on kilku zastępców, z których dwóch najważniejszych odpowiadało za piony: Służby Bezpieczeństwa (**I zastępca komendanta wojewódzkiego do spraw SB**) oraz Milicji Obywatelskiej (**I zastępca komendanta wojewódzkiego do spraw MO**). W gestii pozostałych zastępców leżały m.in. sprawy administracyjno-gospodarcze i polityczno-wychowawcze. Zwalczanie oporu społecznego i opozycji należało w głównej mierze do SB, ale niejednokrotnie różne działania tej służby były wspomagane przez inne wydziały pionu milicyjnego, np. jednostki prewencji czy ruchu drogowego.

Fotografia wykonana z ukrycia z samochodu podczas działań operacyjnych prowadzonych przez funkcjonariuszy SB.

(Ze zbiorów Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Rzeszowie)

Po reformie administracyjnej w 1975 r., w wyniku której zlikwidowano powiatowe komendy MO, powstała duża luka w systemie organizacyjno-operacyjnym SB. Dlatego też w ustawie z 14 lipca 1983 r. o urzędzie Ministra Spraw Wewnętrznych i zakresie działania podległych mu organów uwzględniono nowe jednostki terenowe MSW. Dotychczasowe komendy wojewódzkie MO przekształcono w **wojewódzkie urzędy spraw wewnętrznych**, natomiast powstałe zaledwie kilka miesięcy wcześniej komendy rejonowe i dzielnicowe MO w **rejonowe i dzielnicowe urzędy spraw wewnętrznych**.

W 1956 r. Służba Bezpieczeństwa dzieliła się na trzy zasadnicze piony: **I (wywiad)**, **II (kontrwywiad)** i **III (walka z działalnością antypaństwową wewnątrz kraju)**. W zależności od koncepcji i potrzeb operacyjnych, z biegiem lat z pionu III zaczęto wyodrębniać kolejne wyspecjalizowane departamenty. 15 czerwca 1962 r. z części Departamentu III wyodrębniono odrębny **Departament IV**, którego głównym zadaniem była kontrola Kościoła katolickiego i innych związków wyznaniowych.

W komendach wojewódzkich MO odpowiednikami departamentów były wydziały. **Wydziały III** zajmowały się m.in. przeciwdziałaniem dywersji i nieprawidłowościom w środowiskach naukowych, twórczych, dziennikarskich, akademickich, mniejszości narodowych itp. Powierzono im także rozpoznawanie, przeciwdziałanie i rozpracowywanie osób, grup, środowisk naruszających konstytucyjne zasady ustroju PRL. Przystępność antypaństwa i antysocjalistyczna obejmowała bardzo szeroki wachlarz aktywności społecznej: nielegalne wiece, zebrania, pochody, demonstracje, prowadzenie działalności w ramach zakładanych struktur niezależnych czy podejmowanie inicjatyw godzących we władzę, jak np. pisanie petycji, wykorzystywanie legalnych struktur do prowadzenia nielegalnej działalności, nielegalną propagandę polityczną, dywersję polityczną, rozpowszechnianie treści i poglądów politycznych uznanych za szkodliwe, umieszczanie transparentów, plakatów, kolportaż ulotek, organizowanie nielegalnych punktów poligraficznych itp.

15 czerwca 1979 r. utworzono nowy pion operacyjny SB: **Departament III „A”**. **Wydziały III „A”** w województwach zajmowały się przede wszystkim rozpracowaniem i przeciwdziałaniem zagrożeniom w sferze przemysłu i uspołecznionych zakładów pracy. W pierwszej kolejności zwalczały wszelkie grupy antysocjalistyczne powstałe w zakładach pracy.

Nowe wyzwania, jakie stanęły przed SB po 1980 r., wpłynęły na wprowadzenie kolejnych zmian w strukturze MSW i podległych mu organów. W 1981 r. z zakresu zainteresowań pionu III i III „A” wyłączono operacyjną

Хранить в личном деле

СВИДЕТЕЛЬСТВО

Выдано это _____ Борисович Алик _____ в год, _____
(фамилия, имя, отчество)

кто он в 19 89 году окончил _____ 3-х _____
курс _____
высшей квалификации сотрудников МВД ИТР _____
(пробная служба)

Высшей школы КГБ СССР в связи с окончанием в августе 19 _____
Защита реферата _____
(наименование дисциплины)

Описание: Присвоил _____ Начальника Высшей школы КГБ СССР _____
 от _____ 13 _____ 19 89 года
№ _____ 193 з/с

Подписано: _____ Высшей школы КГБ СССР _____
 _____ И. А. Пустиков _____
(подпись) (подпись)

М. П. _____

Лист 5/1

Świadectwo ukończenia w 1989 r. przez jednego z funkcjonariuszy SB trzymiesięcznego kursu podwyższenia kwalifikacji w Wyższej Szkole KGB.

(Ze zbiorów Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Rzeszowie)

ochronę kompleksu gospodarki żywnościowej i włączono ją do **pionu IV**, na początku 1982 r. natomiast dotychczasowy pion III „A” przemianowano na **V**. W 1984 r. powołany został **pion VI** zajmujący się operacyjną ochroną gospodarki żywnościowej, leśnictwa i przemysłu drzewnego, ochrony środowiska i zasobów naturalnych. W Rzeszowie początkowo powstała **Samodzielna Sekcja VI**, następnie przekształcona w **Wydział VI**. W niektórych województwach, np. krośnieńskim, nie utworzono wydziału, pozostawiając jedynie Samodzielną Sekcję VI.

System represji wobec uczestników oporu wspierały wydatnie **wydziały śledcze komend wojewódzkich MO**, które prowadziły postępowania przygotowawcze w sprawach ujawnionych w wyniku działań jednostek operacyjnych SB. Ponadto istotną pomoc wydziałom operacyjnym niesły poszczególne wyspecjalizowane sekcje lub wydziały komend wojewódzkich MO. **Sekcja „A” KW MO** odpowiadała za użytkowanie i konserwację urządzeń techniki szyfrującej. **Sekcja „B”** zajmowała się obserwacją i sprawdzaniem osób, a także miejsc, którymi zainteresowane były jednostki operacyjne (dane osobowe, numery rejestracyjne samochodów itp.). Prowadzenie ewidencji operacyjnej spraw i osób, a także archiwum należało do **pionu „C”**, natomiast **pion „T”** zajmował się instalacją i eksploatacją środków techniki podsłuchowej i podglądowej w miejscach wskazanych przez pion operacyjny. Istotny udział w pozyskiwaniu informacji miał **pion „W”**, który zajmował się kontrolą korespondencji. Należy ponadto wspomnieć o roli **wydziałów paszportowych**, które starały się skutecznie uniemożliwiać wyjazdy za granicę osobom objętym zainteresowaniem operacyjnym SB.

Po wyborach czerwcowych w 1989 r. dokonano „kosmetycznych” zmian w strukturze SB: Departament III zmienił nazwę na **Ochrony Konstytucyjnego Porządku Państwa**, Departament V na **Studiów i Analiz**, Departament VI na **Ochrony Gospodarki**, natomiast Departament IV („kościelny”) został zlikwidowany. **Służba Bezpieczeństwa została rozwiązana na mocy ustawy z 6 kwietnia 1990 r.**

Pomiędzy PZPR a organami bezpieczeństwa istniała swoista symbioza. Układ ten był przenoszony z centrali również na szczebel lokalny. Świadczą o tym zarówno dokumenty, jak i fakty. W styczniu 1974 r. w Komitecie Wojewódzkim PZPR w Rzeszowie opracowano swoisty dokument „**Kierunki działania w zakresie doskonalenia polityki kadrowej i pracy z kadrami MO**”

Przedstawiciele „lwowskich czekistów” przekazują okolicznościowe upominki polskim „towarzyszom broni” podczas uroczystości zorganizowanej w 1984 r. w Filharmonii Rzeszowskiej z okazji 40-lecia powstania MO i SB.

(Ze zbiorów Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Rzeszowie)

i SB województwa rzeszowskiego na lata 1974–1975”. Według niego, główną bazą rekrutacji do MO – zresztą zgodnie z uchwałą Biura Politycznego KC z lipca 1972 r. – miały być Wojska Ochrony Pogranicza, Wojskowa Służba Wewnętrzna, Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej oraz wyróżniająca się pod względem ideowym młodzież z zakładów przemysłowych. Natomiast szeregi Służby Bezpieczeństwa mieli zasilać głównie funkcjonariusze MO. Kandydaci do pracy w MO i SB powinni mieć co najmniej średnie wykształcenie, a tych, którzy go nie posiadali należało zobowiązać do jego uzupełnienia. W przypadku wyższych stanowisk, począwszy od komendantów powiatowych oraz ich zastępców do spraw SB i MO oraz naczelników wydziałów komend wojewódzkich MO i ich zastępców, obowiązywało wykształcenie wyższe. Rzeszowski Komitet Wojewódzki PZPR zalecał kierownictwu Komendy Wojewódzkiej MO w Rzeszowie, aby wspólnie z organizacjami partyjnymi dokonywać dwa razy w roku (30 czerwca i 30 grudnia) oceny kadr kierowniczych. Ponadto zobowiązano komendantów powiatowych do zorganizowania punktów konsultacyjnych i pomocy pedagogicznej dla niedouczonej kadry kierowniczej, aby umożliwić im uzyskanie średniego wykształcenia. Obowiązkiem kadry kierowniczej było ukończenie Wieczorowego Uniwersytetu Marksizmu-Leninizmu. Wszyscy funkcjonariusze podlegali szkoleniu partyjnemu, w ramach któ-

rego wpajano im światopogląd materialistyczny, a za ich pośrednictwem także ich rodzinom. W celu zagwarantowania lojalności funkcjonariuszy SB wobec PZPR-u należało skutecznie chronić ich przed oddziaływaniem kleru i „wrogich ośrodków dywersji ideologicznej”. Jak wynika ze źródeł archiwalnych, w praktyce różnie bywało z wykształceniem, jak też postawą moralną funkcjonariuszy SB. Większość nie należała do osób światłych. Niejednokrotnie świadectwa maturalne uzyskiwali dopiero podczas służby w SB, na kursach eksternistycznych. Jeśli kończyli studia, to zwykle w trybie zaocznym na czteroletnich studiach administracyjnych istniejących przy wyższych uczelniach. Dbano natomiast o tzw. postawę ideologiczną funkcjonariuszy, choć nie była ona podbudowana od strony intelektualnej. Na ogół esbecy byli „mierni, ale wierni”; odchylenia od tej zasady mogły kosztować nawet utratę pracy w SB.

Wytyczne i założenia władz PZPR narzucały **ścisły związek między partią sprawującą władzę a organami bezpieczeństwa**. Podkreślała to także **instrukcja o pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa**, wydanej przez ministra spraw

Zarekwirowane 14 VII 1983 r. przez Wydział Śledczy SB KW MO w Rzeszowie materiały z nielegalnego punktu poligraficznego, mieszczącego się u Tadeusza Raka w Zaborowie, m.in. sprzęt drukarski, matryce, papier, farba drukarska i 230 egzemplarzy pierwszej strony Biuletynu Rzeszowskiego nr 3 z czerwca 1983 r.

(Ze zbiorów Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Rzeszowie)

wewnętrznych w 1970 r. Jeden z zasadniczych zapisów tej instrukcji, będącej swoistą „biblią” SB, brzmiał: „Resort spraw wewnętrznych i jego organy bezpieczeństwa powołany do ochrony ustroju, interesów politycznych i gospodarczych Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej przed wrogą działalnością, prowadzi działania w tym zakresie w oparciu o wytyczne Partii, dyrektywy Rządu, przepisy prawa, we współdziałaniu z właściwymi organami państwowymi, a w szczególności z organami Ministerstwa Sprawiedliwości, Prokuratury Generalnej i Najwyższej Izby Kontroli”. Nie mniejszą wagę przywiązywano do wychowania kadr SB, stawiając za cel „kształtowanie socjalistycznych postaw ideowych, rozwijanie uczuć patriotycznych i internacjonalistycznych, umacnianie poczucia obowiązku, ofiarności i dyscypliny służbowej – zgodnie z ideowo-politycznymi założeniami Partii”. Poddając choćby pobieżnej analizie działalność organów bezpieczeństwa w Polsce po 1944 r. nie sposób nie zauważyć, iż były one ze swej istoty niejako zbrojnym ramieniem komunistów, zrzeszonych najpierw w Polskiej Partii Robotniczej, a następnie w PZPR. To właśnie interesy tej grupy, będącej u władzy, miały zabezpieczać instytucje państwowe, a w pierwszej kolejności SB. **Rola i znaczenie PZPR były niejako uzależnione od kluczowej pozycji organów bezpieczeństwa, ale również główne kierunki działań tych organów zależały od woli aparatu partyjnego.** Znalazło to swoje odzwierciedlenie 11 czerwca 1975 r., podczas uroczystego wręczenia nominacji komendantom wojewódzkim MO nowo utworzonych województw. Poinformowano ich wówczas, że bez zgody sekretarzy komitetów wojewódzkich PZPR nie mogą podejmować żadnych ważniejszych działań dotyczących bezpieczeństwa oraz spraw Kościoła. Nie zawsze jednak relacje między I sekretarzem KW PZPR a komendantem wojewódzkim MO układały się poprawnie. Niekiedy osobiste animozje, jak też wybujałe ambicje któregoś z lokalnych kacyków decydowały o ich wzajemnym skłóceniu, jak w przypadku szefa WUSW w Przemyślu Józefa Karasia, który nie znalazł uznania w oczach I sekretarza Komitetu Wojewódzkiego PZPR Zenona Czecha. Ten drugi w 1986 r. w poufnej rozmowie z gen. bryg. Stefanem Stochajem z MSW „kategorycznie stwierdził, że nie widzi możliwości dalszej współpracy z płk. Józefem Karasiem”, którego „cechuje apodyktyczność w działaniach i, jak to się wyraził, »ustawianie się w roli jedyne go sprawiedliwego«”. Złe relacje między komendantem a sekretarzem wpływały negatywnie na „prawidłowe zsynchronizowanie działań”. Czech narzekał na wybiórcze przekazywanie informacji do Komitetu Wojewódzkiego i błędne decyzje personalno-kadrowe Ka-

rasia; uważał, że nie ma on poparcia „wśród szerokiego aktywu partyjnego, czego wyrazem jest niewybieranie go w czasie dwóch ostatnich kadencji w skład Egzekutywy KW PZPR”. Wniósł o przeniesienie Karasia poza województwo przemyskie, co też wkrótce zostało zrealizowane.

Pomimo jednostkowych przypadków „wchodzenia sobie w paradę” i wynikających stąd konfliktów, na ogół współpraca pomiędzy partią a SB układała się poprawnie. Sekretarze wojewódzcy PZPR otrzymywali codzienne informacje, które sporządzano w komendach wojewódzkich, a od 1983 r. w wojewódzkich urzędach spraw wewnętrznych. Tego rodzaju meldunki pozwalały im w zakresie własnych kompetencji, bardziej lub mniej czynnie uczestniczyć w zwalczaniu wszelkich form niezależności na terenie swojego województwa. Natomiast udział wysokich funkcjonariuszy wojewódzkich organów bezpieczeństwa we władzach PZPR dawał im możliwość współdecydowania o głównych kierunkach działań wymierzonych w społeczeństwo. Funkcjonariusze SB wchodzili w skład kierownictwa partii zarówno w centrali, jak też na poziomie lokalnym. Nierzadko dochodziło do zażyłości towarzyskich pomiędzy „esbekami” a „partyjniakami”. Wspólnie układano działania polityczne, ale też wspólnie biesiadowano, urządzano polowania i prowadzono interesy. 4 czerwca 1989 r. obywatele PRL przerwali tę niewzruszoną od 1944 r. symbiozę, aczkolwiek, jak się okazuje, nie wszystkie powiązania z tamtego okresu dezaktywizowały się w III RP.

Wystawa „»Tarcza i miecz władzy ludowej« SB na Rzeszowszczyźnie w latach 1957-1989” jest kontynuacją ekspozycji „Aparat represji na Rzeszowszczyźnie w latach 1944-1956”, jednak ma nieco węższy niż ona zakres tematyczny. Obecnie skupiliśmy się jedynie na funkcjonowaniu policji politycznej, pomijając represyjną działalność milicji, wymiaru sprawiedliwości czy wojska. Wynika to z faktu, że po roku 1956 najbardziej istotną rolę w systemie gwarantującym utrzymanie wewnętrznego porządku w PRL odgrywała Służba Bezpieczeństwa.

Znaczek wydany z okazji 30-lecia powstania MO i SB. Celem tego typu działań propagandowych było nadanie działalności organów bezpieczeństwa pozorów „normalności” i utwierdzenie społeczeństwa w przekonaniu, że funkcjonowanie policji politycznej jest niezbędne dla państwa.

(Ze zbiorów Piotra Babinetza)

Wystawa ma układ problemowy. W pierwszej części przedstawia sylwetki funkcjonariuszy kierujących SB na terenie województwa rzeszowskiego. Z uwagi na wprowadzenie w 1975 r. nowego podziału administracyjnego kraju, prezentujemy osoby sprawujące w latach 1975-1989 stanowiska kierownicze w województwach krośnieńskim, przemyskim, rzeszowskim i tarnobrzeskim, wcześniej tworzących jedno „duże” województwo. Ten fragment wystawy uzupełnia tablica z sylwetkami szefów MSW z lat 1956-1989. Część druga w przejrzysty sposób ukazuje podział administracyjny oraz strukturę wewnętrzną SB. Trzecia część ekspozycji, o charakterze słownikowym, prezentuje środki, formy i metody stosowane w resorcie bezpieczeństwa. W części ostatniej próbujemy przybliżyć zwiedzającym podstawowe kierunki działań SB, m.in. wobec Kościoła i środowisk opozycyjnych. Całość wystawy uzupełniają fotografie i dokumenty ukazujące codzienną pracę resortu, a także materiały przedstawiające oficjalny obraz SB, kreowany na potrzeby społeczeństwa.

